

ÎN AJUTORUL PROFESORILOR DE ISTORIE

Ion Chirtoagă*

LATINESCUL „ROMANUS” – PRECURSORUL ETNONIMULUI „ROMÂN”

În perioada postbelică, în istoriografia sovietică a apărut o teorie referitoare la etnogeneza poporului român. Pornind de la faptul că în unele surse istorice medievale românii sunt desemnați cu noțiunea de volohi (vlahi, valahi), a fost acreditată teoria falsă precum că din populația romanizată a sud-estului european, mai fiind influențată și de slavi, s-ar fi constituit la nordul Dunării volohii. Din volohi s-ar fi constituit moldovenii, valahii, aromânii ș.a.¹ În legătură cu acest concept se poate observa că nu o anumită minoritate ci majoritatea substratului cum ar fi cel geto-dacic poate constitui factorul de bază în etnogeneza unui popor.

În cele ce urmează vom elucida o etapă importantă în formarea poporului nostru, când noțiunea de geto-daci a fost înlocuită treptat cu o denumire corespunzătoare proceselor care aveau loc în societatea din spațiul carpato-danubiano-pontic.

Pe timpul împăratului Septimius Severus (193-211), provinciile romane din spațiul carpato-danubiano-pontic au traversat o perioadă de prosperitate, ea fiind cea mai strălucită din întreaga istorie a stăpânirii romane în această parte a lumii a înfăptuit reforma militară, a permis ostașilor să se căsătorească, să beneficieze de rații alimentare mai mari. El a înlocuit disciplina aspră militară cu goana pentru bani. Și în Dacia erau asociații ale militarilor care s-au evidențiat în lupte, primind pentru aceasta solde duble. Sunt refăcute unele castre și drumuri, construite unele clădiri noi. În spațiul intramontan este refăcut castrul de la Apulum².

După moartea împăratului Septimius Severus (211), la conducerea Imperiului Roman au rămas fii acestuia, Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla) și Publius Septimius Severus Geta. În 212, în statul roman rămâne un singur împărat – Marcus Aurelius Antoninus (mai numit și Caracalla). Pe timpul lui

* **Ion Chirtoagă**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la IISD al AȘM.

¹ Мохов А.Н. Молдавия эпохи феодализма (от древнейших времен до начала XIX века). Кишинев, 1964, с. 102.

² Zugravu N. *Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VII). Contribuții la istoria românilor*. Iași, 1994, p. 32.

Caracalla (212-217), a fost continuată politica predecesorului său față de armată, cu ajutorul căreia s-a întărit puterea împăratului în detrimentul Senatului. Noul împărat cheltuia mulți bani pentru întreținerea armatei, trăind el însuși printre militarii care îl adorau. Pentru întreținerea armatei a recurs la măsuri nepopulare de sporire a fiscalității. A permanentizat impozitul „coroana,” plătit de provincie, au fost anulate scutițiile de impozite, au fost impuși până și senatorii la contribuții financiare forțate, a fost mărit impozitul pentru eliberarea sclavilor de la 5 % la 10 % ș.a.³

Însă cea mai importantă măsură o constituie decizia lui Marcus Aurelius Antonius (Caracalla) de a acorda atât locuitorilor liberi din Dacia, cât și din alte provincii ale Imperiului, cetățenia romană. Din 212 toți locuitorii liberi ai acestui stat au început să se numească romanus. Deși locuitorii Daciei erau impuși la plata anumitor impozite, ei tot mai mult sunt pătrunși de simțământul mândriei că fac parte dintr-un stat mare cu o armată puternică, care a obținut mai multe biruințe strălucite și în care caz de necesitate îi poate apăra de orice dușman. Astfel, cetățenii contribuiau financiar mai cu trageră de inimă la întreținerea organelor administrative și militare ale acestui stat care le devenea mai apropiat.

Ca cetățeni ai Imperiului, o bună parte a dacilor se înrolau în armata romană, profitând din plin de privilegiile de care se bucurau militarii acestui stat imens. În armată dacii învățau limba latină mai bine. În armată ei se pătrundeau de conștiința că făceau parte dintr-un stat puternic, cu o legislație dură. Pentru ei maxima latină: „dura lex – lex” devenea un adevăr absolut. Revenind la baștină, veteranii contribuiau substanțial la intensificarea procesului de romanizare a băștinașilor, de transmitere a simțământului patriotic în rândurile generației în creștere. Anume veteranul revenit la baștină era promotorul ideii romanității în rândurile populației autohtone. Pe de altă parte, comportamentul veteranului devenea un exemplu demn de urmat pentru frații, feciorii și nepoții lui direcți s-au colaterali.

Primele recrutări din rândurile băștinașilor au fost operate pe timpul lui Traian care a format două mari unități militare: Aelia I Ulpia Dacorum și Cohors I Ulpia Dacorum. Deși informația directă lipsește, unii cercetători presupun că paralel cu activitatea de organizare a limes-ului dacic, Hadrian ar fi procedat la noi ridicări de trupe. Noi unități au fost create pe timpul lui Antonius Pius (138-161), Marcus Aurelius (161-180), Septimius Severus (193-211) ș. a. Bineînțeles, denumirea Dacorum a unităților constituite mai târziu se datora, în primul rând, factorului geografic, în ele putând să intre și urmașii celor care au fost aduși în provinciile dacice din alte părți ale Imperiului. Totuși, unele mărturii indirecte indică asupra recrutării dacilor în unitățile romane. Spre exemplu, prezența unei arme caracteristice ostașului dac (sica) pe o placă funerară și a antroponimului Decebalus poate constitui niște indici incontestabili în determinarea componenței etnice a cohorții I Aelia Dacorum Militaria, care staționa în Britania⁴.

³ *Ibidem*, p. 36-37.

⁴ Bârzu L., Brezianu S. *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*. București,

De rând cu alte provincii, Caracalla a vizitat și cele din Dacia. O atenție deosebită a acordat împăratul localității Apulum, unde staționa legiunea XIII Gemina. Tot aici se afla sediul guvernatorului celor trei Dacii. Legiunea menționată a obținut epitetul Antoniana, care constituie un indiciu că această mare unitate militară era fidelă împăratului. Același epitet a obținut și legiunea V Macedonica, care staționa la Potaissa (Turda). În 213, la Porolissum Caracalla a construit un castru puternic, un indiciu că împăratul acorda o atenție deosebită întăririi limes-ului, iar unitatea locală a obținut numele Cohors V Lingonum Antoniana. În Dacia Porolissensis de la frontiera nordică a Imperiului au fost construite mai multe castre, iar unitățile locale au primit epitetul de Antoniana. Și în provincia Moesia s-a acordat o atenție deosebită frontierei, drept dovadă servind castrul ridicat la Pietroasele (jud. Buzău). Pe timpul lui Caracalla și a urmașilor săi imediați din prima jumătate a secolului al III-lea, spațiul nord-dunărean a cunoscut perioadă de prosperitate, de integrare a reprezentanților populației locale în structurile romane. Acest proces a fost favorizat și de acordarea cetățeniei romane majorității populației Imperiului, inclusiv celor din spațiul carpato-danubiano-pontic. În același timp, Caracalla s-a străduit să mențină relații pașnice cu dacii liberi. În acest scop, el a luat ostateci de la dacii liberi „ca zalog al alianței,” ce constituie un indiciu cert că la o dată necunoscută între cele două părți ar fi fost încheiat tratatul respectiv⁵.

Pe timpul împăratului Varius Avitus Bassianus Elagabafus (218-222), s-a făcut o primă tentativă de a stabili cultul unei singuri zeități principale – a soarelui, aceasta constituind o tendință spre monoteism și universalitate. Succese mai importante în dezvoltarea spațiului carpato-danubiano-pontic roman s-au înregistrat pe timpul împăratului Marcus Aurelius Severus Alexander (222-235). Pentru o administrare mai bună a fost înființat consiliul celor trei Dacii, care se întrunea anual la Ulpia Traiana. Crearea acestui organ cu tentă parlamentară regională constituie un indiciu cert că procesul de romanizare a Daciei atinsese un grad sporit de profunzime. Sub domnia lui Severus Alexander, Ulpia Traiana a devenit metropolis, centrul financiar și religios al Daciei. Mai multe persoane importante și mai modeste din acest teritoriu au instalat lespezi în sănătatea împăratului, fapt care demonstrează că după un secol și ceva după lichidarea statului dac, teritoriul nord-dunărean devenise profund atașat valorilor romane⁶. În Dacia și Moesia au fost lichidate structurile politico-administrative autohtone. Doar comunitățile rurale s-au păstrat, însă competențele lor erau limitate. Și din zonele populate de dacii liberi, inclusiv din spațiul carpato-nistrean, populația a părăsit cetățile, așezându-se cu traiul în localitățile deschise. Traian a stabilit un control militar efectiv asupra întregului spațiu al geto-dacilor. După stabilirea limes-ului, pe timpul lui Hadrian, în interiorul lui a fost organizată o fâșie, în care

1991, p. 154-155.

⁵ Zugravu N. *Op. cit.*, p. 38-40.

⁶ *Ibidem*, p. 41-43.

era interzis accesul barbarilor. La aceasta se adăuga o supraveghere strictă a unor regiuni vecine de către garnizoanele romane. Pentru asigurarea păcii romanii practicau luările de ostatici, precum a procedat Caracalla și alți împărați. La dacii liberi funcționa din plin administrația comunităților rurale. Însă la acest nivel, după cum atestă materialul arheologic, nu putea să apară o diferențiere socială și să se întărească o nouă aristocrație, cea veche fiind lichidată în urma războiului lui Traian din 105-106. Se presupune, că a fost limitată sau chiar lichidată activitatea sacerdoților care constituia un suport ideologic al structurilor politico-administrative din regiune, inclusiv în zona de locuire a geto-dacilor liberi. În acest domeniu se observă o influență reciprocă a cultelor religioase ale geto-dacilor, romanilor și tracilor.⁷

Pe de altă parte, după ce în 212 Caracalla a acordat cetățenia romană, majoritatea populației din Dacia și alte provincii romane, în castre și canabae (Cumidava – Râșnov, jud. Brașov; Bologna, Gilău, jud. Cluj) pătrund tot mai mulți daci care participă la viața urbană. Aceasta demonstrează integrarea dacilor în mediul societății romane, în toate formele ei de habitat, participarea lor la viața urbană, militară și economică a provinciei. Însă, mai ales în viața rustică, mai persistau diferite elemente ale vechii culturi dacice. Se întâlnesc forma de locuințe tradiționale locale, unelte agricole, podoabe, accesorii vestimentare ș.a. Unele stele funerare de la Apulum, Drobeta, Lipova confirmă faptul că în vestimentație continue să se utilizeze costume și podoabe tradiționale dacice. De asemenea, au fost descoperite peste 600 de morminte provenite din necropole de factură geto-dacică. E vorba de obiceiuri funerare de incinerare pe loc: utilizarea unor vase, urne sau capace de factură autohtonă (cățuia specific dacică). Dar sunt și obiceiuri provenite de la coloniștii romani (morminte în groapă arsă sau nearsă) dovadă elocventă a începutului romanizării spirituale.⁸

Unii reprezentanți ai aristocrației autohtone, care au recunoscut supremația romană, au reușit să-și păstreze anumite privilegii și să intre în rândurile unei categorii de populație favorizată (peregrini). Din această categorie de populație favorizată făceau parte Iulius Dacicus din Drobeta, Dules Maximi, menționat în epigrafa de la Muncelul Brad (jud. Alba), strămoșii cetățenilor Aurelius și Aurelia Tzod din așezarea de la Muncelul Brad, P. Aelius Dacianus din Napoca ș.a. Însă majoritatea continuau să locuiască în cadrul unor comunități rurale, aflate în subordonarea așezărilor urbane ori centrelor militare, conducându-se după vechile obiceiuri. Drept dovadă servesc unele cuvinte de origine traco-getică precum *moș* (primul locuitor al satului), *cătun*, *zestre*, *mire*, care constituie forme de organizare interumană din tradițiile autohtonilor. Dar în teritoriul ocupat se simt anumite transformări, survenite în urma activității organelor militar-administrative ale romanilor: modificarea raporturilor de proprietate, impunerea unor norme juridice mai efective, construirea unor numeroase drumuri care legau localitățile unor provincii, intensificare legăturilor economice între satul

⁷ Bârzu L., Brezeanu S., *op. cit.*, p. 156-157.

⁸ Zugravu N., *op. cit.*, p. 49.

dacic și orașul roman etc. Aceste reguli noi de joc și-au găsit reflectare în lexica populației, perpetuată în limba română: lex-lege, iudex-jude, coetos-ceată, veteranus-bătrân ș.a. Politica de integrare a populației autohtone în structurile politico-administrative oficiale, intensificarea procesului de romanizare a condus la sporirea statutului multor autohtoni care devin un factor activ în viața provinciei, participă la apărarea acestuia, la legăturile economice dintre oraș și sat. Deja edictul lui Caracalla din 212, prin care aproape toți locuitorii Imperiului erau declarați cetățeni constituie un indiciu că o bună parte a populației locale era implicată în viața politică, economică, socială și culturală a Imperiului⁹. Acest document reflectă faptul că mulți oameni din Dacia și din alte provincii erau deja cetățeni ai „Romei Eterne.”

După unele estimări foarte aproximative, în Dacia cu o suprafață de circa 100 mii km² ar fi locuit o populație de 500 mii de oameni, reieșind din presupunerea că după cucerirea romană la un kilometru pătrat ar fi revenit în mediu câte 5 locuitori. Pe parcurs numărul populației ar fi crescut în mediu cu un coeficient de 7 la mie pe an, ajungând¹⁰ pe timpul dinastiei Severilor la 1,5 mln persoane. Populația trăia în localități urbane și rurale.

Conform opiniei unor cercetători, populația urbană a Daciei ar fi ajuns la 380 mii locuitori¹¹. Alți cercetători sunt în această privință mai rezervați, considerând că populația urbană a provinciei s-ar fi putut cifra la 180-200 mii persoane. Cele mai mari centre urbane ale Daciei erau Ulpia Traiană, Apulum-ul, Potaissa, Napoca și Porolissum. Conform opiniei unor istorici Ulpia Traiană ar fi avut de la 15 mii până la 20 mii, iar după alții acest oraș ar fi avut 25-30 mii ceea ce pare puțin credibil. La Apulum ar fi putut locui 20-25 mii civili, la care s-ar fi adăugat peste 5 mii militari. La Potaissa ar fi putut locui 20-25 mii inclusiv militarii cu familiile lor.¹² Iar la Porolissum ar fi locuit mai mult de 10 mii de locuitori, dintre care doar militarii ar fi numărat 5 mii-7 mii¹³.

Cea mai mare parte a populației provinciei locuia la țară. În provincia carpatică au existat mai multe tipuri de așezări rurale, în funcție de numărul gospodăriilor. Cele mai mari localități rurale aveau 50-80 de locuințe cu o populație de 200-400 locuitori, iar altele erau și mai mari. Aceste din urmă se apropiau de o localitate urbană cu amfiteatru pentru circa 1000 de spectatori, castru. Dar astfel de localități rurale mari erau puține. Cele mai multe localități rurale, fiind de mărime medie, aveau circa 20 de locuințe, în care locuiau circa 100 de persoane. De asemenea, erau și sate mici (cătune, sălașe, crânguri), care aveau între 1 și 10 bordeie ori case de suprafață. După unele estimări, durată medie a vieții printre bărbați era de 37 de ani, printre femei – de 33 de ani. În orașe durata vieții era mai mare, bărbații trăind 51 de ani, femeile – 40 de ani.¹⁴

⁹ *Ibidem*, p. 51.

¹⁰ Miclea I., Florescu R., *Daco-romanii. I.* București, 1980, p. 8-10.

¹¹ *Ibidem*, p. 10.

¹² Zugravu N., *op. cit.*, p. 54.

¹³ Gudea N. *Porolissum.* București, 1986, p. 144.

¹⁴ Zugravu N. *Op. cit.*, p. 54-55.

În literatura istorică s-a menționat faptul că Traian a adus populații din diferite provincii ale Imperiului. S-a constatat că 95,55 % dintre inscripțiile Daciei au fost redactate în limba latină, dar numele celor decedați de pe necropole depistate în provincie în mare parte își păstrează amprenta provinciei de unde au venit și poate chiar originea lor etnică. Fiind studiate minuțios epigrafele de pe necropolele descoperite în Dacia s-a constatat faptul că onomastica lor, care într-o oarecare măsură reflectă componența etno-lingvistică a coloniștilor din noua provincie, avea următoarea statistică: romano-provinciali - 49,62 %, italo-provinciali - 20,42 %, greco-orientali - 14,33 %, italici - 5,05 %, ilirici - 4,10 %, celto-germani - 2,39 %, semiți - 2,05 %, traco-daci - 2,05 %. Situația menționată reflectă o proveniență importantă a locuitorilor din zonele intens romanizate ale Imperiului (81,58 %). Coloniștii au constituit un adaos important de populație la cea autohtonă. Ea a fost unul din elementele de bază ale romanizării. Ostașii și familiile lor ca și veteranii au fost cei mai activi și eficienți factori în procesul de romanizare. Prin intermediul coloniștilor, în nordul Dunării au fost implantate formele administrative ale Imperiului, au pătruns în localitățile autohtonilor limba latină, valorile morale și spirituale caracteristice lumii romane. S-a produs integrarea dacilor în sfera civilizației romane¹⁵.

După cucerirea Daciei, în domeniul economic s-a utilizat intens forța de muncă autohtonă, în primul rând, în mediul rural. Au continuat să se dezvolte meșteșugurile casnice, să se utilizeze uneltele agricole cu caracter local, fapt care demonstrează încă o dată continuitatea populației dacice în nordul Dunării. A continuat cu o intensitate mai mare să se dezvolte domeniul de extragere a minereului, în primul rând, al aurului, pentru care Traian a întreprins acele două războaie de cucerire a Daciei. În urma cuceririi Daciei, în spațiul nord-dunărean s-a intensificat producția destinată unei piețe interne mult mai extinse, utilizându-se tehnici noi de producție. În afară de aur, în provincia carpatică se extrăgea argintul, cuprul, sarea, piatra de construcție ș.a. Materia primă era prelucrată pe loc ori lua calea exportului ca, de exemplu, sarea din Apulum și din alte localități. Arheologii au descoperit ateliere de fierărie. În circa 20 de localități au fost descoperite cuptoare pentru ars ceramică. Unii dintre meșteri erau organizați în colegii profesionale (cum ar fi cel al fierarilor din Ulpia Traiana, Drobeta, Potaissa), al lemnarilor (Apulum), al croitorilor ș.a. Printre meșteri se întâlnesc și persoane foarte bogate (Sextius Attius Secundus din Ulpia Traiana). Continua să se dezvolte apicultura. Se cultivau cereale, se creșteau animale domestice, se plantau pomi fructiferi și viță de vie. Spre deosebire de alte provincii, unde funcționau mari latifundii, în Dacia persistă proprietăți mici și mijlocii. Și aceste unități agricole au jucat un rol important în romanizarea populației autohtone, deoarece lucrătorii daci se aflau într-un contact permanent cu proprietarii romani, cu arendașii lor, în cadrul unităților menționate au fost introduse uneltele agricole romane cu un randament superior (plugul roman - aratrum, grapa - rastrum),

¹⁵ *Ibidem*, p.53.

se utilizau noțiuni și cuvinte de origine latină. În Dacia a fost organizată o rețea de drumuri, prin intermediul cărora s-au putut face intense legături comerciale, impulsionând procesul de însușire a limbii latine de către autohtoni. Legăturile comerciale erau favorizate și de introducerea monedei romane, unele emisii fiind organizate pe loc (la mijlocul secolului al III-lea se bătea moneda de bronz, care are o mare importanță în desfășurarea schimbului intern de mărfuri). Legăturile comerciale se derulau, în primul rând, între diferiți producători, între localitățile urbane și cele rurale ale provinciei, între regiunea carpatică și alte provincii ale Imperiului Roman. S-a format o categorie de intermediari (negustori), care impulsionau schimbul de mărfuri dintre producători și consumatori, dintre regiunea carpatică și alte provincii romane.¹⁶

Stabilirea dominației romane în nordul Dunării s-a soldat și cu un transfer de civilizație specifică, compusă dintr-un sistem de valori politico-morale, concepții estetice, mentalități credințe de altă origine, care le-au înlocuit, în mare parte, pe cele locale. Însușirea culturii spirituale a latinității de către autohtoni constituie factorul decisiv al procesului de romanizare¹⁷.

În Dacia s-au dezvoltat diferite genuri de artă plastică. În domeniul arhitecturii în provincie s-au construit: poduri (de la Drobeta), incinte (Ulpia Traiană, Drobeta, Napoca ș.a.), foruri (Napoca, Ulpia Traiana, Porolissum), băi (Drobeta, Ulpia Traiana ș.a.), diferite edificii suburbane și rustice. În peisajul arhitectonic al provinciei un loc important îl ocupau castrul (cetăți romane) și turnurile de pază, unele dintre ele fiind de mari dimensiuni (Apulum, Porolissum, Potaissa). De asemenea, aveau o importanță mare în provincie construcțiile cu rosturi religioase: temple (la Porolissum), incinte funerare (Ulpia Traiana). În zonele rurale se ridicau construcții în stil tradițional dacic ori cu trăsături combinate de factură dacică și romană. În Dacia au fost ridicate diferite sculpturi: statuete, capiteluri, monumente funerare de o ținută artistică elevată. La Porolissum se efectuau arcade de poartă cu reprezentări geometrice, antropomorfe și vegetale. Se confecționau tăblițe votive dedicate Cavalerilor Danubieni, care reprezintă specificul artei sculpturale din această provincie. Deși până în prezent n-au fost depistate creații picturale, însă pe unele inscripții păstrate sunt amintiți unii pictori din perioada romană a Daciei cum ar fi Mestrius Martinus din Apulum, mozaicuri din Apulum și Ulpia Traiana. Realizările din domeniul artei plastice denotă modul specific, în care au fost valorificate valorile romane, aportul Daciei la fenomenul artistic roman¹⁸.

În Dacia s-a răspândit pe larg scrisul, drept dovadă servind un număr de câteva mii de inscripții depistate pe teritoriul ei până în prezent. A scrie se învăța în școli publice și private. La Apulum, Potaissa, Porolissum, Sarmizegetusa au fost descoperite table de școlari, pe cărămizi, vase sau fragmente de vase, pe

¹⁶ *Ibidem*, p. 65.

¹⁷ Bărbulescu M. *Interferențe spirituale în Dacia Romană*. Cluj-Napoca, 1984, p. 9.

¹⁸ Zugravu N. *op. cit.*, p. 84.86.

care unii locuitori sau ostași au făcut exerciții de scris. Au fost descoperite instrumente de scris (din bronz sau os), utilizate pentru scrieri pe tăblițe cerate. Învățământul avea un caracter oral, utilizându-se fragmente pe unele epitafuri funerare. Se făceau încercări de creație literară în versuri. Unele inscripții conțin fraze cu caracter filosofic. În domeniul științei se observă preocupări de ordin medical, fiind depistate instrumente chirurgicale¹⁹.

Schimbări radicale au avut loc și în domeniul religios. După cucerirea Daciei, romanii au distrus toate sanctuarele geto-dacilor. Doar în ritualul funerar s-a păstrat credința autohtonilor. Transferarea populației din diferite provincii ale Imperiului a generat un spectru mare al divinităților. Aici se întâlnește Jupiter, divinitatea supremă a Imperiului și alte divinități romane; Apolo și alte divinități grecești; Cavalerul Trac și alte divinități tracice, mai multe divinități orientale. În cadrul acestui amalgam al reprezentanților diferitor popoare și credințe au apărut divinități ale provinciei carpatice: Dacia Felix, Fortuna Daciarum, Genus Daciarum ș.a. Se observă un transfer al divinităților de la un etnos la reprezentanții altor etnii. O dovadă a loialismului Daciei față de statul din care făcea parte și a penetrației civilizației romane în rândul locuitorilor acestei provincii o constituie adorarea lui Jupiter, divinitatea supremă a Romei, folosirea unor epiteze ca Augusta. E semnificativ faptul că Diana, mai numită și Augusta, care se bucura de favoare în Dacia, reprezenta un sincretism al unei divinități locale și a unei (unelor) aduse din alte părți. Unele elemente ale spiritualității românești arhaice conțin anumite ecouri ale diferitor concepții antice, care ar putea să se fi păstrat din timpul provinciei romane Dacia. Spre exemplu, credința privind cele trei Ursitoare ar putea avea la origine ideea despre Parcae, sesizată în provincia carpatică, colindele de felul „Isus născut din piatră” ori „Originea grâului, a meiului și a vinului” ar putea fi reminiscențe ale mitologiei mitraice, ideile despre transformarea sufletului în stea ar avea rădăcini în cele similare antice. Prin bogăția spirituală, religia din provincie a constituit unul dintre factorii cei mai importanți ai romanizării populației autohtone²⁰.

Romanizarea a fost un proces nu atât biologic, cât unul cultural și lingvistic, favorizat de amestecul etnic, nefiind determinant în mod absolut de acesta. Ajunsurile civilizației romane au fost mai ușor asimilate în mediul urban cu o populație eterogenă din punct de vedere etnic. Mediul rural s-a dovedit a fi mai conservativ, unde se manifestau tendințe de păstrare a tradițiilor spirituale și practici strămoșești, cum ar fi menținerea unor tehnici meșteșugărești sau preferința pentru un anumit tip de locuință. Și în ritul funerar se observă diferențe, în unele regiuni fiind depistate în morminte cățui dacice, în altele – străchini cu trei picioare. Și din punct de vedere antropologic, nu se observă suprapuneri între rase, limbi și culturi.²¹

¹⁹ *Ibidem*, p. 87-88.

²⁰ *Ibidem*, p. 91-95.

²¹ Bârză L. Brezeanu S., *op. cit.*, p. 134.

După moartea lui Severus Alexandr (235), Imperiul Roman s-a confruntat cu un șir de probleme interne și externe. În plan intern s-a produs o diminuare a rolului instituțiilor centrale în viața politică a statului. În schimb, a sporit rolul armatei în viața politică a Imperiului. Aveau loc schimbări dese de împărați cu ajutorul armatei, care a erodat autoritatea și prestigiul tronului, uzurpări a puterii, la care se adăugau tendințele centrifuge ale unor provincii ale statului. Imperiul era zguduit de revoltele unor categorii sociale ori profesionale. Statul se mai confrunta cu o acută criză economică și financiară, o lipsă cronică de forță de muncă. În plan extern, asupra limes-ului se exercita o presiune tot mai mare din partea lumii barbare. De pe litoralul baltic o uniune de triburi germane, a goților, s-a deplasat spre Volynia și Podolia (al doilea sfert al secolului al III-lea) și în zona Niprului de Mijloc (a doua jumătate a secolului al III-lea). Apoi, au ajuns în Crimeea, pe litoralul nord-pontic și la gurile Dunării. Concomitent, goții au antrenat în această mișcare triburile care deja se aflau la est de Carpați și la Nistru, eterogene din punct de vedere etnic: vandali, costoboci, carpi, sarmați, făcând o presiune tot mai mare asupra Imperiului Roman. Noua conjunctură politică internă și externă a statului a produs o schimbare radicală a echilibrului politic din estul Europei, favorabil până atunci Imperiului Roman. Luptele neconținute ale triburilor din această zonă a creat o situație politică incertă, care nu mai putea fi controlată de autoritățile romane. Se crea o situație periculoasă și pentru statul roman, deoarece instantaneu se creau alianțe ad-hoc, care încercau siguranța frontierei Imperiului Roman din această zonă²².

Noul împărat Maximinus Thras (235-238) a fost nevoit să lupte cu germanii din zona renană, sarcină pe care a îndeplinit-o cu succes. În Pannonia și în provincia carpatică împăratul roman respins năvălirile sarmaților-iazygi și dacilor liberi (236-237). Pe timpul lui Gordianus III (238-244) s-a reușit preîntâmpinarea unui atac al goților și carpilor asupra provinciei carpatice. Domnia lui Filip Arabul (244-249) a fost periclitată de mai multe atacuri externe, inclusiv ale carpilor asupra Moesiei și Daciei Malvensis. Atacurile au fost destul de serioase, o parte a populației Daciei fiind nevoită să se ascundă în locuri ferite de primejdii. După ce triburile năvălitoare au fost înfrânte, o parte din carpi au fost colonizați în apropierea garnizoanelor militare imperiale pentru a fi supravegheați și a fi supuși unui proces intens de romanizare. Peste un an după înfrângerea carpilor (245) Filip acordă Daciei permisiunea de a bate moneda sa de bronz, utilizată la plățirea soldei ostașilor și susținerea vieții economice a provinciei. Se efectuează mai multe lucrări de reamenajare a cetăților romane pentru a ridica capacitatea lor de apărare, cele mai vulnerabile fiind părăsite. Noul împărat Traianus Dacius (249-251) a reușit să respingă o invazie masivă a circa 30 mii de carpi, geți, bastarni și alte triburi barbare asupra provinciei Moesia Inferior. În curând carpii cedează întâietatea goților în lumea barbară. După ce armata romană a suferit o grea înfrângere în lupte cu goții, care pătrundeau în Balcani, romanii au început să le plătească mari subsidii. Ei au părăsit Muntenia, fiind lichidate

²² Zugravu N., *op. cit.*, p. 96-97.

ultimele puncte militare de supraveghere. Au urmat lupte interne și năvăliri ale barbarilor care pe timpul lui Gallienus (253-268) se opreau în Balcani pentru perioade îndelungate de timp. Abia marile victorii, obținute consecutiv în 267, 269, 271, ultima fiind realizată de Aurelian în Câmpia Munteană, au mai potolit insistența cu care barbarii atacau provinciile balcanice ale Imperiului Roman. Domnia lui Gallienus a constituit perioada de cumpănă pentru existența Imperiului Roman²³.

În timpul luptelor din Balcani, la care se adăugau și cele din Pannonia, în Dacia continua să funcționeze o viață economică normală. Totuși, ea se afla într-o situație tot mai izolată de alte provincii romane. Situația Daciei s-a agravat pe timpul împăratului Claudius Gothicus (268-270), când Imperiul a fost atacat de un grup mare de goți, heruli, gepizi, sarmați. Împăratul a obținut o biruință strălucită, însă a căzut în luptă. A fost urmat de Aurelian (270-275), un talentat comandant de oști, care a reușit să restabilească situația internă a statului și să întărească poziția Imperiului Roman pe arena internațională. Însă în condițiile modificării echilibrului politic la nordul gurilor Dunării, intensificării năvălirilor triburilor barbare în Balcani, păstrarea Daciei, care înainta mult în spațiul barbar, devenea foarte dificilă. Unii istorici consideră că în 271 Aurelian ar fi părăsit Dacia. Însă N. Zugravu, după ce trece în revistă evenimentele din perioada domniei acestui împărat, inclusiv învingerea sarmaților-iazgyii, vandalilor și dacilor liberi (în toamna anului 270), goșilor în Moesia Inferior și Tracia, carpilor (272), cu întărirea provinciilor din sudul Dunării (273), ajunge la concluzia că Aurelian a părăsit Dacia abia în 274 ori în prima jumătate a anului 275, înainte de moartea suveranului (septembrie 275). Aurelian a părăsit Dacia nu sub presiunea triburilor vecine. Evacuarea Daciei a avut un caracter pașnic fără ca să fi fost distrusă vre-o locuință, care ar fi putut fi pusă pe seama barbarilor. Dacia a fost evacuată pentru a întări linia de apărare pe cursul inferior al Dunării. Acest act n-a periclitat prestigiul Imperiului Roman, după aceasta fiind reluată politica fermă a „cuceritorilor lumii” în raport cu barbarii²⁴.

În sursele istorice străine informațiile despre evacuarea Daciei apar foarte târziu, iar unele dintre ele au un caracter ambiguu. Unii istorici angajați politic, pornind de la relatările lui Eutropius și Rufus Festus, au vehiculat ideea precum că din provincia nord-dunăreană a fost evacuată toată populația romană, teritoriul rămas fără locuitori fiind ocupat de triburile migratoare în trecere. Însă alți cercetători, invocând relatările lui Iordanes, au demonstrat că romanii au evacuat doar administrația și trupele pentru a întări linia de apărare a Imperiului pe cursul inferior al Dunării. Același lucru a menționat și biograful lui Aurelian. Surselor scrise și afirmația istoricilor de mai târziu sunt confirmate de numeroasele date arheologice, numismatice și epigrafice.

Procesul de romanizare s-a extins și în spațiul locuit de dacii liberi. El s-a început până la cucerirea Daciei de către romani. Concomitent cu ocuparea spa-

²³ *Ibidem*, p. 98-105.

²⁴ *Ibidem*, p.107-111.

țului intracarpatic, romanii au efectuat schimbări profunde și în rândul dacilor liberi. Au fost lichidate obiectele defensive ale dacilor liberi, numite dave, structurile administrative și militare, păstrându-se doar organizarea lor tribală. Drept dovadă servește lipsa oricăror informații despre căpeteniile politico-militare în cea mai mare parte a teritoriului ocupat de dacii liberi, cu excepția unor inscripții de la Roma, în care este menționat un Pieporus, regele costobocilor (locuiau în spațiul carpato-nistrean, la o distanță apreciabilă de limes). Au fost distruse sanctuarele dacilor și instituția de sacerdoți care împreună cu căpeteniile militare asigurau rezistența împotriva pericolului străin. În schimb, în teritoriul luat de la dacii liberi pătrunde intens moneda romană care facilita legăturile lor economice cu provinciile romane din spațiul intracarpatic și de pe cursul inferior al Dunării. Romanii au instituit un control riguros al teritoriului locuit de dacii liberi, în interiorul lui fiind construite mai multe castre și alte puncte fortificate de observație, prin intermediul cărora se mențineau contacte directe cu populația locală, utilizându-se și limba latină. În timpul expedițiilor militare în Balcani pătrundeau mase mari de daci liberi, care aflându-se în teritoriul roman, se familiarizau pe viu cu populația, modul de viață și cultură romană. Și viceversa, prin păsurile montane, la est de Carpați pătrundea populația dacică, construind localități cu amprente romane. Prin intermediul lor, dacii liberi se integrau în circuitul economic al provinciilor romane. Acest aspect constituie un element important în procesul de integrare a dacilor liberi în sistemul defensiv al provinciilor romane. În afară de elementele de civilizație a romanilor în sfera materială se întâlnesc și aspecte de natură spirituală în spațiul dacilor liberi. Arheologii au descoperit vase de factură locală cu însemnări în limba latină (antropomimul Scorillo în arealul carpatic). De asemenea, au fost descoperite statuete, care reprezintă divinități din Imperiul Roman (Apolo și poate Venus). Se pare că o influență mare în acest proces l-au avut captivii aduși din Balcani. Pe seama lor se pune atelierul de prelucrare a sticlei de la Komarov (de la Hotin) și inscripțiile romane de la Sobari (lângă Soroca).²⁵

Interacțiunea îndelungată a geto-dacilor cu romanii, concomitent cu sarmații, iar mai apoi cu goții în secolele II-IV a contribuit la crearea unei culturi materiale numite de către arheologi Sântana de Mureș (Cerneahov). Conform opiniei arheologului Rikman, rolul principal în crearea culturii Sântana de Mureș l-au jucat triburile sedentare ale geto-dacilor, care au venit de pe cursul superior al Nistrului și din spațiul dintre Carpați și Prut. Aceste triburi se deosebeau de sarmați din punct de vedere arheologic. Unele elemente ale culturii Sântanei de Mureș se întâlnesc și la sarmați. Dar un caracter desăvârșit a căpătat cultura Cerniahov numai... la triburile tracice sedentare, care au adus biritualismul și alte componente principale ale ei²⁶. Către mijlocul secolului al IV-lea,

²⁵ Niculiță I. *Tracii septentrionali: geții și dacii în sec. VI î.e.n. – sec. V e.n.* În: *Cugetul*, 1990, nr. 1, p. 19.

²⁶ Рикман Э. А., Рафалович И. А., Хынку И. Г. *Очерки истории культуры Молдавии.*

densitatea populației din spațiul dintre Prut și Nistru era destul de mare. Aici au fost descoperite circa 1000 de monumente arheologice, ceea ce constituie circa 45 monumente la km². Este adevărat însă că densitatea lor este neuniformă. Monumentele de acest fel persistă în zonele de câmpie cu păduri și mai puțin în cele de câmpie²⁷.

Cultura materială a purtătorilor culturii Sântana de Mureș se aseamănă cu cea a unei provincii romane. Prin intermediul comerțului, în mediul dacilor liberi pătrundeau diferite mărfuri de producție romană. Cetățenii romani, care se așezau cu traiul printre geto-dacii liberi, transmiteau localnicilor metodele de muncă în diferite domenii ale vieții economice și sociale. În teritoriul din afara limes-ului erau diferite așezări fortificate romane, care deveneau un focar de cultură a lumii antice, iar limba latină – un mijloc de legătură dintre cetățenii romani, numiți „romanus,” și populația geto-dacică locală.

După evacuarea Daciei, romanii au întărit sistemul defensiv pe linia Dunării de Jos. Pe malul drept al râului au fost construite mai multe cetăți, în care au fost plasate garnizoane. A fost reorganizat sistemul de administrare, creându-se provincii nu prea mari, dar întărite cu trupe romane numeroase: Moesia Prima, Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia Minor, care aveau menirea să apere Constantinopolul de năvălirile barbare. Întărind linia defensivă pe cursul inferior și mijlociu al Dunării, romanii nu uitau nici de malul stâng al râului, unde își exercitau activitatea organele administrative ale provinciilor Moesia Prima, Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia Minor, cuprinzând un spațiu întins din Banat, Oltenia, Muntenia și, probabil, în sudul Moldovei. În ultimele trei regiuni, teritoriul controlat de romani putea ajunge până la așa-numita „Brazdă a lui Novac de Nord,” care începea de la Drobeta și ajungea până la Pietroasele în județul Buzău, fiind continuată de valurile din sudul Moldovei. Începând cu Aurelian, romanii au ridicat în stânga Dunării mai multe fortificații, inclusiv cea de la Bărboși, din jud. Galați și de la Cartal (Orlovca) de lângă Ismail. Pentru a face legătură dintre cele două maluri era utilizată flota dunăreană (până la Brăila – și cea maritimă), în 324-328 Constantin construind și un pod la Sucidava (Celciu). Armata romană se completa cu tineri din rândul carpilor și altor triburi din stânga Dunării, iar în Balcani erau transferate grupuri mari de carpi, sarmați și germanici. În legătură cu această activitate intensă în stânga Dunării împăratul Constantin ar fi spus: „Prin faptele săvârșite împotriva uzurpatorilor sunt mai presus decât Traian și sunt, fără îndoială, egalul lui prin reluarea ținuturilor, pe care el le dobândise mai înainte, dacă nu cumva valorează mai mult să recâștigi un lucru decât să-l câștigi”²⁸.

Prin această activitate, romanii au recâștigat zone întregi din Banat, Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei, ele fiind reîntregite în sistemul politic al Imperiului Roman. În așa mod, populația autohtonă din teritoriul nord-dunărean

Кишинев, 1971, с. 16.

²⁷ *Археологическая карта МССР*. Вып. 5. Кишинев, 1975, с. 149-158.

²⁸ Citat după: Zugravu N., *op. cit.*, p. 131.

unit cu cel din Balcani a continuat să fie influențată direct de procesele politice, economice și culturale ale statului roman, ea fiind detașată de triburile migratoare pe parcursul a unui secol.

Evacuarea Daciei de către Aurelian a avut repercusiuni profunde pentru populația locală. În primul rând, au încetat să mai existe și să funcționeze structurile statale, activitatea organelor publice reducându-se la nivelul comunităților rurale și urbane restrânse. S-a redus spațiul de habitare, numărul populației urbane, producția meșteșugărească. A început un proces de ruralizare a habitatului, a vieții economice și sociale. S-a redus comerțul și circulația banilor. După evacuarea administrației și a păturilor înstărite atașate de structurile politico-militare romane s-a redus puțin și numărul populației. Însă, după cum arată datele arheologice, majoritatea populației a rămas pe loc. La Ulpia Traiana edificiile administrative romane au fost prefăcute în case de locuit cu vetre de foc și scurgere de apă, în jurul orașului fiind construită o nouă citadelă cu o capacitate pentru 5 mii de oameni, nu pentru 20 de mii cum era pe timpul romanilor. Populația orașului continua să mențină legături economice cu provinciile romane apropiate, drept dovadă servind un mic tezaur de monede de la împăratul Valentinianus (363-365), ascuns într-o lojă, probabil, în legătură cu apropierea goșilor sau hunilor de oraș. La Napoca au fost descoperite două cuptoare de olar din secolul al IV-lea, 38 de morminte cu înhumare de tip roman, monede de la Dioclițian la Constantin din secolul al IV-lea la Apulum, la Potaissa – podobe, morminte, ceramică, monede din secolele III-IV, la Porollisum – ateliere de ceramică și de producere a obiectelor de bronz au activat până în secolul al IV-lea. În unele din aceste orașe au fost depistate cruci, inscripții latine cu conținut spiritual creștin. Aceste mărturii arheologice demonstrează că populația daco-romană a continuat să ducă o viață urbană în condiții mai modeste. Au fost depistate și locuințe rurale, diferite inscripții epigrafice în limba latină la Drobeta, Porollisum, Apulum, Ulpia Traiana și în alte localități, inclusiv privind ascensiunea creștinismului pe teritoriul fostei provincii Dacie. Au fost găsite monede de bronz din secolele III-IV în Apulum, Napoca, Porollisum, Potaissa, ceea ce constituie o dovadă că fosta provincie Dacia continua să mențină legături economice cu fosta metropolă. Și din contra, moneda de argint și de aur, care se utilizează, de obicei, în relațiile comerciale dintre diferite state, în Dacia este întâlnită foarte rar. Prin urmare, la acest capitol populația Daciei continue să se comporte ca parte componentă a unei entități statale.²⁹

Din punct de vedere etnic, după evacuarea lui Aurelian în Dacia locuia o populație latinofonă, numită în literatura de specialitate daco-romani. Drept dovadă servesc inscripțiile latine depistate în teritoriu, antroponimele menționate pe acestea (Marius, Romulus, Lupus, Aurelius, Flaccus, Italicus). De asemenea, cultura materială a locuitorilor continue să aibă un aspect de provincie romană: continuitate de locuire, tehnici tradiționale, relații economice cu provinciile im-

²⁹ Zugravu N., *Op. cit.*, p. 134-137.

pericolului. Însă în unele locuri se observă o anumită influență a culturii Sântana de Mureș și a dacilor liberi. Numărul populației a scăzut, drept dovadă servind faptul că din 450 de localități atestate pentru perioada Daciei romane, după evacuarea aureliană au fost depistate doar circa 200. Totuși, prezența locuitorilor daco-romani poate fi documentată în toate zonele fostei provincii, deși în spațiul dintre Jiu și Olt, Câmpia Banatului, între Mureș și Someș ele sunt mai multe. În fosta provincie romană se observă o diminuare a procesului de construire a statuielor unor divinități. În schimb, sporește influența comunităților creștine. Din orașe, în care începea să se reducă intensitatea economică urbană, mai mulți creștini se transferau cu traiul la sate, unde se ducea o muncă de convertire a adepților cultelor păgâne la creștinism. Mai mulți creștini persecutați în provinciile romane se refugiau în nordul Dunării, unde puteau să profeseze cultul dorit, convertind noi adepți. Unii din proaspeții convertiți în nordul Dunării, efectuau călătorii de pelerinaj la moaștele martirilor de pe malul drept al râului. În cursul secolului al IV-lea se producea o schimbare în ideologia populației, apărând o nouă identitate de *romanus – christianus*, aflată în opoziție cu fenomenul *barbarus-poganus*. În așa mod, populația nord-dunăreană prin intermediul creștinismului s-a raliat la noile evoluții din aria romanității. Ca probă servește și faptul că terminologia de bază a creștinismului românesc este de factură latină, care a intrat în limba daco-romanilor în perioada timpurie de răspândire a creștinismului (sec. IV), precum basilica – biserică, christianus – creștin, poganus – păgân, pascha – paște, creatio – crăciun ș.a. Religia creștină a devenit pentru daco-romani un sistem de valori morale și juridice³⁰. Mai mult, creștinismul profesat în limba latină a devenit un factor suplimentar în procesul de romanizare a dacilor.

Același proces se derula și în rândul dacilor liberi. După ce administrația romană a fost evacuată la sudul Dunării, romanizarea printre dacii de la sud și est de Carpați s-a derulat pe cale nonviolentă. Aceasta a accelerat procesul de romanizare în întregul spațiu locuit de geto-daci. Un anumit rol în acest proces l-a jucat creștinismul care tot mai mult atrăgea populația. El a contribuit la sporirea încrederii față de civilizația romană și limba latină, prin intermediul căreia era propovăduită învățătura Mântuitorului. În așa mod a fost înlăturată bariera psihologică ce despărțea dacii liberi de romani.

Pe de altă parte, statul roman prin controlul unei zone din Muntenia și sudul Moldovei avea posibilitatea să influențeze situația într-un spațiu mult mai extins. După victoriile împăratului Constantin asupra goților (332) a fost încheiat un tratat, potrivit căruia aceștia în calitate de federați urmau să apere teritoriul aflat sub autoritatea romanilor. În sudul Moldovei, inclusiv la gurile Dunării, au fost transferați mai mulți vorbitori de limbă latină, care au contribuit la derularea procesului de romanizare a populației de la est de Carpați. Drept urmare, se extinde spațiul ocupat de purtătorii culturii Sântana de Mureș – Cerniașov, în Moldova fiind depistate 300 de așezări, iar în Muntenia – 200. Așezările respec-

³⁰ *Ibidem*, p. 139-147.

tive erau situate în spații de câmpie, ferite de vânturi, în apropierea surselor de apă și a terenurilor favorabile pentru practicarea agriculturii extensive. Populația locuia în case de suprafață (unele dintre ele având dimensiunea de până la 120 m² sau adâncite în sol. În așezări, influențate de cultura provincială locală, au fost ridicate locuințe pe temelii de piatră, cu ferestre de sticlă și acoperiș de țiglă. Meșteșugarii erau ocupați cu prelucrarea fierului, sticlei, olăritul, unii continuând tradiția dacilor, alții fiind influențați de romani și germani. Între provinciile romane și dacii liberi aveau loc intense legături comerciale. Din sudul Dunării în spațiul nord-dunărean se aduceau obiecte de ceramică rafinată (amfore, pähare de sticlă), brăzdare, țigle pentru acoperiș, monede care contribuiau la intensificarea legăturilor comerciale și a circulației mărfurilor. Toate acestea denotă faptul că în nordul Dunării continua să se deruleze procesul de difuzare a civilizației romane³¹.

În acest spațiu se aflau diferite uniuni de triburi gotice, iar pe alocuri – și sarmate. În domeniul spiritual, în rândul populației daco-romane și a dacilor persistă cremația de origine getică. Paralel tot mai mulți decedați sunt înhumați. Tot mai mult se răspândește creștinismul. În nord-vestul Munteniei și sudul Moldovei s-a format episcopia Gotia, în care au activat Ulfila (336/34-348), Uranios, Silvanus, au fost întemeiate mănăstiri. Noua religie era răspândită în rândul populației locale și a goților. În cele trei sferturi de secol de conviețuire a daco-romanilor cu goții, în limba română nu s-au păstrat cuvinte de origine germană. Atât vizigoții care ocupau teritoriul din spațiul carpato-nistrean, cât și ostrogoții aflați mai la est de Nistru au fost mai puțin atinși de cultura romană. Materialele arheologice demonstrează că anumite elemente ale culturii romane au fost preluate nu direct, ci prin intermediul populației geto-daco-romane locale. Ei, de asemenea, n-au lăsat urme vizibile în teritoriul respectiv și din cauza că în acest spațiu triburile germane s-au aflat doar vreo trei sferturi de secol³².

În schimb, la sud și est de Carpați a continuat procesul de romanizare a populației locale. Deși cei care fuseseră în componența Daciei nu mai erau cetățeni romani, printre ei se întărește conștiința că sunt atașați la o civilizație elevată. Cu trecerea timpului pe substratul geto-dac s-a constituit un popor de origine latină, iar denumirea lui a evoluat de la *romanus* la *român*. Aici se poate observa că în 2012 s-au împlinit 1800 de ani de la începutul utilizării numelui Romei pentru desemnarea poporului majoritar din spațiul carpato-danubiano-pontic.

³¹ *Ibidem*, p. 148-152.

³² Bârzu L., Brezeanu S., *op. cit.*, p. 211.